

דף שבועי

בס"ד

פרשת וילך, תשפ"ב, מספר 1435

לב יודע מרת נפשו

מתניה ידיד

אם הדבר אמור באשר לשמירה על גופו של האדם, הרי שכך גם בעולם התשובה. כפי שיש לאדם רגשות עמוקים לשמירה על גופו, כך יש לו רגשות עמוקים לשמירה על נפשו, והוא יודע כיצד נכון לו לתקן את דרכיו. אחד הסיפורים הקיצוניים המופיעים בתלמוד בקשר לתשובה הוא הסיפור על נחום איש גמזו (תענית כג ע"א). עני ביקש עזרה מנחום איש גמזו, אך הוא התעכב מעט והעני מת. בעקבות כך גזר על עצמו נחום איש גמזו ייסורים קשים. המקום לתהליך אישי של תשובה מעבר למה שכתוב נובע מ"לב יודע מרת נפשו" (מש' יד:י). נחום איש גמזו בדרגתו ובמעלתו ידע שזה התיקון הראוי לו, ועל כן כשתלמידו אומר לו בסוף המדרש: "אוי לנו שראינוך בכך", הוא עונה להם: "אוי לי אם לא ראיתוני בכך". אין זו הלכה כללית וחובה על כל אדם ואדם, אלא תיקון מותאם על פי הרגשתו הפנימית של נחום איש גמזו: "אוי לי...". וכך הוא מלמד את תלמידו את דרך התשובה הפרטית.

הן התיקון והן הקלקול הם על פי מעלתו של אדם. יש מעשה שלאדם אחד ייחשב קלקול ולאחר ייחשב תיקון ולהפך. כיצד ידע האדם מהו קלקול ומהו תיקון עבורו? "לב יודע מרת נפשו". הקשבה פנימית ללב, הכרת הכוחות והיכולות של האדם יסייעו לו לכוון אל תיקונו השלם.³ אם זה נכון באשר לאכילה ביום הכיפורים, זה נכון גם באשר לנתיב התשובה המיוחד לו.

דוגמה נפלאה לכך נמצא במדרש מיוחד במדבר רבה,⁴ המביא שני סיפורים סמוכים; האחד על קלקול והשני על תיקון, כאשר המעשה הוא כמעט אותו מעשה. שני הסיפורים עוסקים בהפרעה לקהל המתפלל בבית הכנסת, אך בעוד האחד הוא קלקול גדול השני הוא דווקא תיקון. וכך מספר המדרש:

מעשה באיש אחד שהיה עומד בבית הכנסת ובנו עומד כנגדו וכל העם עונים אחר העובר

הלכה ידועה בדיני יום הכיפורים היא, שכאשר יש מחלוקת בין החולה לרופא אם הוא צריך לאכול או לא, ההכרעה היא שגם אם הרופא אומר שאינו צריך לאכול והחולה אומר שהוא צריך, שומעים לחולה. וכך כתוב בגמרא במסכת יומא:

אמר ר' ינאי חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך שומעין לחולה. מאי טעמא? "לב יודע מרת נפשו" (מש' יד:י).

הטיעון שמכריע את הכף לטובת החולה הוא פסוק מספר משלי, שלפיו אדם מרגיש טוב יותר מכל רופא למה הוא זקוק. לכן, בדיני יום הכיפורים אנו הולכים אחר החולה.¹

אכילה ביום כיפור היא איסור כרת, ואף על פי כן האדם יכול להתיר את האיסור ולאכול על פי תחושתו והרגשתו, גם כנגד ציווי הרופאים. הרב אליעזר וולדנברג, מחבר שו"ת "ציץ אליעזר" כתב בביאור עניין זה:²

ועניין "לב יודע מרת נפשו" הוא לא מכח מבינות (=הבנה) אלא מכח רגשים עמוקים שהאדם חונן בהם לשם שמירת גופו... דהך (=שהכלל), "לב יודע" איננו מטעם מבינות, כי אם רק מכח, דלבו אומר לו שצריך, עיין שם, ואם כן שייך זה בכל עניין שהוא, בין אם יאמר שאם יאכל דבר זה יועיל לו וגם לרבות אם יאמר להיפך שאם יאכל דבר זה יזיק לו.

ישנם רגשות עמוקים שהאדם חונן בהם לשם שמירת גופו. על כן יש להיות קשובים לרגשות הללו, ועל ההלכה להתחשב בהם משום פיקוח נפש, אף מול איסור חמור של אכילה ושתייה ביום הכיפורים.

* הרב מתניה ידיד, מרצה במכון הגבוה לתורה בר-אילן, חוקר זהות דתית, עוסק בגישור ויהדות, ראש תכנית רבנים מגשרים במוזאיקה.

1 ועם זאת, במקרה הפוך, כאשר החולה אומר שאינו צריך והרופא אומר שצריך לאכול, מאכילים אותו בטענה שבגלל מחלתו נשטתה. וכמו האמרה הידועה בשם רבי חיים מבריסק: "אינני מקל בדיני יום הכיפורים אלא מחמיר בפיקוח נפש", אנו מחמירים עם החולה ומאכילים אותו, על אף שאומר שאינו צריך.

2 חלק טו סימן לב.

3 וכפי שהמשנה מונה באבות (ו, ו) את הדברים שהתורה נקנית בהם, ואחד מהם הוא: "המכיר את מקומו". לא ניתן ללמוד או להתקדם ללא הכרת מקומו.

4 במדבר רבה (וילנא) פרשת במדבר פרשה ד.

כסיפור נגדי⁷ המדרש ממשיך ומדגיש, כי גם פעולה הפוכה, שייטכן שהיא מפריעה לציבור אך יוצאת מקירות הלב, היא חיובית ויכולה לפעול לשינוי מהותי במצבו של האדם. וכך ממשיך המדרש ומספר:

שוב מעשה באדם אחד שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה. פעם אחת היה עומד בבית הכנסת. כיון שהגיע העובר לפני התיבה לקדושת השם הגביה את קולו ואמר "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות". אמרו לו: מה ראית שהגבהת קולך?⁸ אמר להם: לא זכיתי לא למקרא ולא למשנה ועכשיו שניתנה לי רשות לא אגביה את קולי ותשוב נפשי עלי?! ולא יצאת אותה השנה ולא שינתה ולא שילשה עד שעלה אותו האיש מבבל לארץ ישראל ועשאוהו שר החיל של קיסר ומינוהו ראש על כל בירניות שבא"י, ונתנו לו מקום ובנה עיר, וישב שם וקראו לו קילונוי⁹ לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות.

המעשה הנגדי, המשתמש בתבנית המעשה הראשון ובלשון דומה,¹⁰ מתאר את הזעקה שיצאה מליבו של אדם שהיה מתחרט שלא קרא ולא שנה. גם הוא, כמו האב בסיפור הראשון, השפיע על הדורות שאחריו, עלה לארץ ישראל, נהיה ראש על הבירניות וכך עד סוף כל הדורות. הוא שינה את סיפור השושלת שלו, וממילא יכול המדרש לכתוב עד סוף כל הדורות.

"לֵב יוֹדֵעַ מֵרַת נִפְשׁוֹ" הוא הכיוון ההלכתי והרעיוני לתהליך שאדם עושה עם עצמו. הוא יודע את הנכון לו מבחינה גופנית, ועל כן נקטיב לו גם ביום הכיפורים, והוא יודע גם את הנכון לו מבחינה רוחנית. מסגרת ההלכה והתשובה מאפשרות לאדם את נקודת הזינוק, אך לא את היעד הסופי. לשם הוא יצטרך להגיע על ידי הקשבה פנימית ללב, וקבלה כנה וייחודית לדרכו שלו לתיקון ולתשובה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

7 הקשר בין שני הסיפורים ניכר מלשון המדרש בתחילת הסיפור השני: "שוב מעשה באדם...".
 8 זעקת האיש מזכירה סיפורים חסידיים רבים בהגוונים (=וריאציות) שונים על זעקת הילד/האיש שלא ידע להתפלל במהלך תפילת יום הכיפורים.
 9 מלשון "קולוניא" - מושבה. קראו לו "בעל המושבות".
 10 למשל "היה עומד בבית הכנסת", "ולא יצאת אותה השנה ולא שינתה ולא שילשה" שמופיע בשני המדרשים, ועוד.

לפני התיבה הללויה⁵ ובנו עונה דברים של תפלות.⁶ אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תפלות. אמר להם ומה אעשה לו? תינוק הוא ישחק. שוב למחר עשה כאותו ענין וכל העם עונין אחר העובר לפני התיבה "אמן הללויה" ובנו עונה דברים של תפלות. אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תפלות. אמר להם ומה אעשה לו? תינוק הוא ישחק. כל אותן ח' ימי החג ענה בנו דברים של תפלות ולא אמר לו כל דבר, ולא יצאת אותה השנה ולא שינתה ולא שילשה עד שמת אותו האיש ומתה אשתו ומת בנו ובן בנו, ויצאו ט"ו נפשות מתוך ביתו ולא נשתייר לו אלא זוג אחד של בני אדם; אחד חיגר וסומא ואחד שוטה ורשע.

המדרש מתחיל באיש שהיה עומד בבית הכנסת ובנו עומד כנגדו. לכאורה, מעשה ראוי ונכון שעושה האיש; הוא עומד להתפלל ואף מביא את בנו להתפלל ולעמוד כנגדו. כידוע, תפילת 'שמונה עשרה' נקראת 'תפילת עמידה', כינוי המדגיש את כוונת החיובית של האיש להתפלל. אך בעוד הוא עומד ומתפלל, בנו עונה אחר החזן דברים של תפלות. הציבור אינו גוער בילד ואינו מעיר לו, הוא ניגש אל האב ואומר לו "ראה" מה שבנך עושה, הדבר מפריע לכולנו ואתה האב, מחובתך לתקן את דרכיו של ילדך. אך האב מתייחס בסלחנות למעשיו של הילד "תינוק הוא ישחק". בסופו של דבר מסיים המדרש בטרגדיה שמתחוללת במשפחה זו. לא נשארו שם אלא שני בני אדם בעלי מומים האחד חיגר וסומא והשני שוטה ורשע.

ניתן לקרוא את זה לא כעונש אלא כתוצאה. התייחסות סלחנית למעשה שאינו ראוי, המפריע לכלל הציבור, היא אב-טיפוס לחינוך שהאב מעניק לבן. בן כזה שאביו "לא עֲצָבו... מִיָּמִיר" (מל"א א:ו) יגיע בסופו של דבר למרד, המשפחה תתפרק ולא יישארו שם אלא מי שאינו יכול להמשיך את השושלת. כנגד ה"ראה" שאומר הציבור לאב, נשאר במשפחה זו סומא, וכנגד אוזלת היד של האב כלפי בנו, נשאר חיגר, שוטה ואף רשע.

יש במדרש זה ביקורת חינוכית חריפה על התייחסות סלחנית לילד קטן שעושה מעשה שאינו ראוי. היחס הנכון לתפילה, לבית כנסת, לפרהסיה הציבורית מתחיל מגיל קטן. הרמ"א כותב (אורח חיים סימן קכ"ד): "וילמד בניו הקטנים שיענו אמן, כי מיד שהתינוק עונה אמן יש לו חלק לעולם הבא (כל בו)" לא דברי תפלות אלא עניית אמן כראוי, לא הפרעה לציבור המתפללים אלא לקיחת חלק באמירתם.

5 מדובר, כפי שרואים מהמשך המדרש, בחג הסוכות שבו נהגו העם לענות אחר ברכות החזן "אמן הללויה", ולא כמנהגו "אמן" בלבד.
 6 כמובן שהמדרש מבקש שנשים לב לקרבת הלשון בין "תפילה" ל"תפלות"; בעוד העם עסוק בתפילה, הילד צועק דברי תפלות.